

O'RTA ASR ARAB TILSHUNOSLIGIDA FONETIKA VA GRAMMATIKA MASALALARI

Fayziyev G'olib Muhammadi o'g'li

+998771353934

fayziyevqolib@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda o'rta asr arab tilshunosligida fonetika va grammatika masalalari chuqur tahlil qilinadi. Arab tilshunosligining rivojlanish bosqichlari, uning asoschilari va ularning ilmiy merosi batafsil yoritiladi. Fonetika bo'yicha arab olimlari tomonidan ishlab chiqilgan tovushlar tasnifi, ularning talaffuzi va o'zaro ta'siri kabi muhim masalalar ko'rib chiqiladi. Grammatika sohasida nahv (sintaksis) va sarf (morfologiya) yo'nalishlari chuqur tahlil qilinib, so'z turkumlari, gap qurilishi va boshqarilishi kabi grammatik qoidalar izchil tushuntiriladi.

Kalit so'zlar: O'rta asr arab tilshunosligi, fonetika, grammatika, nahv (sintaksis), sarf (morfologiya), tovushlar tasnifi, Qur'on tili, Sibavayh, Xalil ibn Ahmad, lingvistika nazariyalari.

Kirish

O'rta asr arab tilshunosligi Sharq madaniyati va ilm-fanining yuksalish davrida shakllangan bo'lib, uning ta'siri nafaqat arab dunyosida, balki G'arb ilmiy maktablarida ham katta ahamiyat kasb etgan. Bu davrda arab tili nafaqat adabiyot va diniy bilimlar, balki ilm-fan, falsafa va mantiq tili sifatida keng qo'llanilgan. Shu boisdan, arab tilini chuqur o'rganish zarurati yuzaga kelgan va natijada arab tilshunosligining fonetika va grammatika sohalari yuqori darajada rivojlangan.

Fonetika masalalari arab tilida tovushlarning talaffuzi, ularning o'zaro aloqasi va tovush o'zgarishlarini o'rganishni o'z ichiga oladi. O'rta asr arab tilshunoslari tovushlarni tasniflashda aniq ilmiy yondashuvdan foydalanganlar va bu borada bir qancha nazariyalarni ilgari surganlar. Shu jumladan, tovushlarning jaranglilik va jarangsizlikka bo'linishi, unli va undosh tovushlarning o'ziga xos xususiyatlari haqida dastlabki ilmiy mulohazalarni bayon etganlar.

Grammatika masalalari esa arab tilining tuzilishi, so'zlarning o'zaro bog'lanishi va gap qurilishi qoidalarini o'rganishni o'z ichiga oladi. Nahv (sintaksis) va Sarf

(morfologiya) yoʻnalishlari orqali arab tilidagi soʻz turkumlari, feʼl zamonlari, ism va sifatlarning boshqarilishi kabi grammatik qonuniyatlar aniqlangan. Ushbu nazariyalar arab tili grammatikasini izchil va aniq oʻrganishga xizmat qilgan.

Oʻrta asr arab tilshunoslarining ilmiy merosi nafaqat arab tili grammatika va fonetikasi rivojiga, balki jahon lingvistikasiga ham katta taʼsir koʻrsatgan. Ularning ishlari keyinchalik lotin, yunon va Yevropa tillari grammatikasi nazariyalarining shakllanishiga asos boʻlgan. Shu sababli, ushbu mavzuni oʻrganish ilmiy va madaniy ahamiyatga ega boʻlib, zamonaviy lingvistika uchun ham dolzarb hisoblanadi.

Asosiy qism

Oʻrta asr arab tilshunosligida fonetika va grammatika masalalari chuqur oʻrganilgan boʻlib, bu davrda tilshunoslik ilm-fanning rivojlanishida katta yutuqlarga erishilgan. Arab tilshunoslari tovushlar tizimi, soʻzlarning tuzilishi, gaplarning qurilishi va grammatik qonuniyatlarni aniqlashda ilmiy yondashuvlardan foydalanganlar. Ularning ishlari nafaqat arab tili, balki boshqa tillar grammatikasining rivojlanishiga ham katta taʼsir koʻrsatgan.

Oʻrta asr arab tilshunosligida fonetika masalalari

Arab fonetikasi oʻrta asrlarda alohida ilmiy yoʻnalish sifatida rivojlangan. Tilshunoslar arab tilidagi tovushlarni talaffuz qilish, ularning tuzilishi va jarangini oʻrganib, tovushlar tasnifini ishlab chiqqanlar. Ular tovushlarni talaffuz joylariga koʻra tasniflaganlar: halqiy tovushlar, tanglay tovushlari, lab tovushlari va boshqalar. Bu tasnif bugungi kunda ham fonetika ilmidagi qoʻllaniladi.

Sibavayh oʻzining “Kitob” asarida arab tilidagi tovushlarni birinchi boʻlib toʻliq tasniflab, ularning talaffuz xususiyatlarini oʻrgangan. U tovushlarni jaranglilik va jarangsizlikka ajratgan, tovushlarning oʻzaro taʼsirini, ularning bir-biriga taʼsirini tahlil qilgan. Shuningdek, u soʻzlarda tovushlarning almashinuvi va tushib qolishi holatlarini ilmiy asosda izohlagan.

Xalil ibn Ahmad tovushlarning chiqish joylarini va ular orasidagi bogʻliqliklarni tahlil qilib, arab tili fonetikasi nazariyasini chuqurlashtirgan. U tovushlarni jarang va jarangsizlik, kuchli va kuchsiz tovushlar sifatida ajratgan. Shuningdek, u birinchi boʻlib arab tili lugʻatini yaratgan boʻlib, unda tovushlarning talaffuzi va maʼnosi haqida maʼlumot bergan.

O'rta asr arab tilshunoslari tovushlarning o'zaro ta'siri va o'zgarishlarini o'rganish orqali tovush o'zgarishlari qonuniyatlarini aniqlashgan. Masalan, assimilatsiya, dissimilatsiya, tovushning tushib qolishi (hazf) va qo'shilishi (idghom) kabi fonetik hodisalarni chuqur tahlil qilganlar. Ular arab tili shevalaridagi tovush o'zgarishlarini ham o'rganib, adabiy til me'yorlarini ishlab chiqqanlar.

O'rta asr arab tilshunosligida grammatika masalalari

O'rta asr arab tilshunoslari grammatika masalalarini Nahv (sintaksis) va Sarf (morfologiya) yo'nalishlarida o'rganganlar. Nahv so'zlarning o'zaro bog'lanishi, gap tuzilishi va gap bo'laklari orasidagi munosabatlarni o'rganadi. Sarf esa so'zlarning tuzilishi, yasalishi va o'zgarishi bilan shug'ullanadi.

Sibavayh arab tili grammatikasining asoschisi hisoblanib, uning "Kitob" asari grammatik qoidalarni izchil va aniq tarzda yoritib bergan. U ism, fe'l, harf kabi so'z turkumlarini tasniflab, ularning sintaksik vazifalarini o'rgangan. Shuningdek, u arab tili gap tuzilishini chuqur tahlil qilib, bosh va ikkinchi darajali gap bo'laklarini aniqlagan.

Farro' esa sintaksis bo'yicha yetakchi olim bo'lib, arab tilida gaplarning qurilishi, so'zlarning boshqarilishi va ularning o'rin almashishi qonuniyatlarini tahlil qilgan. U gapdagi bosh va ikkinchi darajali bo'laklarning o'zaro bog'lanishini o'rgangan. Farro' fe'llarning boshqarilish qonuniyatlarini va ularning gapdagi vazifalarini izohlagan.

Arab tilshunosligida fe'l turlari (madiy, muzori', amr) va ularning zamon kategoriyasi chuqur o'rganilgan. Shuningdek, ismning hollar (marfu', mansub, majrur), jins (muzakkar, muannas) va son (mufrad, tasniya, jam) kategoriyalari aniqlangan. Bu grammatik tushunchalar arab tilida gap tuzilishini izchil va aniq tahlil qilish imkonini bergan.

O'rta asr arab tilshunoslari grammatik qoidalarni ishlab chiqishda Qur'on va hadis matnlarini asos sifatida ishlatganlar. Shu sababli arab tili grammatikasi nafaqat ilmiy, balki diniy ahamiyatga ham ega bo'lgan. Bu qoidalar arab tili adabiyoti va ilmiy asarlarida til me'yorlarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan.

O'rta asr arab tilshunosligining ilm-fan rivojiga ta'siri

O'rta asr arab tilshunoslari nafaqat arab tili, balki boshqa tillar grammatikasining rivojlanishiga ham katta hissa qo'shganlar. Ularning ishlari lotin, yunon va Yevropa tillarini o'rganishda asos bo'lib xizmat qilgan. Masalan,

arab tili grammatikasidagi nahv va sarf tushunchalari keyinchalik lotin va yunon grammatikasi nazariyalariga ta'sir ko'rsatgan.

O'rta asr arab tilshunoslari ilmiy asarlarining Yevropaga tarjima qilinishi G'arb ilm-fanida lingvistika va grammatika nazariyasining rivojlanishiga sabab bo'lgan. Ayniqsa, Aristotelning mantiqiy asarlarini arab tilidagi sharhlar orqali o'rganish G'arb tilshunosligi va falsafasiga katta ta'sir ko'rsatgan.

Arab tilshunosligidagi fonetika va grammatika nazariyalari nafaqat tilshunoslik, balki adabiyotshunoslik, mantiq va falsafada ham keng qo'llanilgan. Arab tilining nazariy jihatlarini o'rganish orqali adabiy asarlarni to'g'ri talqin qilish, diniy matnlarni chuqur anglash imkoniyati yuzaga kelgan.

Shunday qilib, o'rta asr arab tilshunoslari ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shganlar. Ularning fonetika va grammatika haqidagi tadqiqotlari nafaqat arab tilshunosligi, balki jahon lingvistikasining shakllanishi va rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Bu ilmiy meros hozirgi zamon lingvistikasida ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Xulosa

O'rta asr arab tilshunosligida fonetika va grammatika masalalari chuqur o'rganilib, ilmiy asosda rivojlantirilgan. Ushbu davrda arab tilshunoslari tilning tovush tizimi, so'zlarning tuzilishi va gap qurilishi kabi muhim jihatlarni batafsil o'rganib, ularni ilmiy tasniflab berganlar. Ularning ilmiy ishlari nafaqat arab tili, balki boshqa tillarning ham fonetika va grammatikasini o'rganishda muhim manba sifatida xizmat qilgan.

Arab fonetikasining rivojlanishida Sibavayh, Xalil ibn Ahmad kabi olimlarning hissasi katta bo'lgan. Ular arab tilidagi tovushlarni talaffuz joylariga ko'ra tasniflab, tovushlarning jaranglilik, jarangsizlik, kuchli va kuchsiz tovushlar kabi xususiyatlarini o'rganganlar. Ular tovushlarning o'zaro ta'siri, almashinuvi va tushib qolishi kabi fonetik hodisalarni ilmiy asosda tahlil qilib, bugungi zamonaviy fonetikaning shakllanishiga zamin yaratganlar.

O'rta asr arab tilshunosligida grammatika masalalari nahv (sintaksis) va sarf (morfologiya) yo'nalishlarida chuqur o'rganilgan. Sibavayh o'zining "Kitob" asarida arab tili grammatikasining nazariy asoslarini ishlab chiqib, so'z turkumlari, gap tuzilishi va gap bo'laklari orasidagi munosabatlarni izchil yoritib bergan. U

ism, fe'l, harf kabi so'z turkumlarini tasniflab, ularning gapdagi vazifalari va boshqarilishi bo'yicha nazariy qoidalarni ishlab chiqqan.

Farro' esa sintaksis nazariyasini chuqur o'rganib, gaplarning qurilishi, bosh va ikkinchi darajali gap bo'laklari, so'zlarning boshqarilishi va o'rin almashishi qonuniyatlarini izohlab bergan. U gapdagi so'zlarning o'zaro bog'lanishi va boshqarilishi, fe'l va ism o'rtasidagi munosabatlarni chuqur tahlil qilgan. Bu nazariy yondashuvlar arab tili grammatikasini ilmiy asosda o'rganishda muhim ahamiyat kasb etgan.

O'rta asr arab tilshunoslari grammatik qoidalarni ishlab chiqishda Qur'on va hadis matnlarini asos sifatida ishlatganlar. Shu sababli arab tili grammatikasi nafaqat ilmiy, balki diniy ahamiyatga ham ega bo'lgan. Bu qoidalar arab tili adabiyoti va ilmiy asarlarida til me'yorlarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Shu bilan birga, arab tilshunosligidagi grammatik qoidalar boshqa tillarning ham grammatikasini o'rganishda asos bo'lgan.

Arab tilshunosligi ilm-fan rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan bo'lib, o'rta asr arab olimlarining ilmiy ishlari lotin, yunon va Yevropa tillarini o'rganishda asos bo'lib xizmat qilgan. Arab tili grammatikasidagi nazariy tushunchalar G'arb tilshunosligi va falsafasiga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, Aristotelning mantiqiy asarlarini arab tilidagi sharhlar orqali o'rganish Yevropada grammatika nazariyasining rivojlanishiga sabab bo'lgan.

O'rta asr arab tilshunosligi nafaqat tilshunoslik, balki mantiq, falsafa va adabiyotshunoslikda ham katta ahamiyat kasb etgan. Arab tili nazariy jihatlarini o'rganish orqali diniy matnlarni to'g'ri talqin qilish, adabiy asarlarni chuqur anglash imkoniyati yuzaga kelgan. Shuningdek, arab tili grammatikasi boshqa tillarga tarjima qilish jarayonida til me'yorlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

O'rta asr arab tilshunosligining ilmiy merosi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Uning fonetika va grammatika bo'yicha ishlab chiqilgan nazariyalari zamonaviy lingvistika ilmida ham qo'llanilib kelinmoqda. Bu ilmiy meros boshqa tillarning fonetikasi va grammatikasini o'rganishda, yangi nazariyalarni yaratishda asos bo'lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, o'rta asr arab tilshunoslari fonetika va grammatika masalalarini chuqur o'rganib, ilmiy asosda tasniflab, nazariy jihatdan izchil yoritib berganlar. Ularning ilmiy ishlari nafaqat arab tili, balki boshqa tillar

grammatikasining rivojlanishiga ham katta hissa qo'shgan. Ushbu ilmiy meros bugungi zamonaviy lingvistikaning rivojlanishiga ham asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Рахматова, Г. (2018). Классификация воинских стихов в «Девону Лугати-т-Тюрк». *Востоковедения*, 2(2), 59-64.
2. RAHMATOVA, G. (2019). THE SYMBOLISM OF COLORS IN THE QUATRAINS "DIVANI LUGATI-T-TURK".
3. SODIQOV, Q., & RAHMATOVA, G. (2021). SEMANTICS OF POEM IN «DIVANI LUGATI-T-TURK». *The Light of Islam*, 2021(2), 4.
4. Rahmatova, G. (2021). The genre of odes in the oral work of the turkic peoples and its genesis. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(8), 194-196.
5. Govkhar, R. (2021). The Role Of Ancient Folklore In Turkish Literature Of The First Islamic Period (On The Example Of Poems In" Devonu Lugati-T-Turk"). *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(6).
6. Rahmatova, G. (2022). Qadimgi turkiy she'riyatda qo 'llangan badiiy san'atlar va ularning matn stilistikasiga ta'siri. *Oltin bitiglar–Golden Scripts*, 4(4).
7. Rakhmatova, G. O. (2020). SEMANTICS OF THE SYMBOLS CONNECTED WITH COLOR IN THE QUATRAINS OF" DIVANI LUGATI-T-TURK". *Theoretical & Applied Science*, (2), 558-562.
8. Eshmukhamedova, M., & Rakhmatova, G. (2023). SULAYMON BAQIRGANIY–POWERFUL POET OF YASSAVI SCHOOL. *International Journal of Advance Scientific Research*, 3(11), 365-369.
9. Tulagonova, S., & Rahmatova, G. (2022). SEMANTIC PROPERTIES OF STEREOTYPICAL UNITS IN THE POEMS OF "DIVANI LUGATI-T-TURK". *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 3(04), 74-78.
10. Rakhmatova, G. O. (2023). PRINCIPLES OF DIVISION OF SIMPLE SENTENCE TYPES IN ANCIENT TURKIC LANGUAGE. *The American Journal of Social Science and Education Innovations*, 5(11), 94-98.
11. Rakhmatova, G. (2023). SIMPLE SENTENCE AND ITS EXPRESSION IN ANCIENT TURKIC LANGUAGE. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 4(05), 27-32.